

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN SOSİALLAŞMASI PROBLEMI

S.Ə. Abbaslı

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan
e-mail: sifaya.abbasly@student.au.edu.az

Xülasə. Tədqiqatda valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan sosial iş müxtəlif kontekstlərdən araşdırılmışdır. Xüsusən də bu tiptən olan uşaqların uşaq müəssisələrində təlim, tərbiyə və sosiallaşması məsələləri araşdırılaraq onların qarşılaşdığı problemlərin həlli istiqamətində beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən innovativ metod və metodologiyaların tətbiqi imkanları öyrənilir. Burada valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların reabilitasiyası məsələsi, onların sağlam cəmiyyətə reinteqrasiyası, məşğulluğu və asudə vaxtının təşkili istiqamətində sosial iş institutunun, habelə sosial işçilərin öhtəsinə düşən vəzifələr göstərilərək problemdən çıxış yollarının axtarılmasının zəruriliyi vurğulanır.

Açar sözlər: sosiallaşma, inteqrasiya, reabilitasiya, sosial müəssisə, internat məktəbi.

Giriş

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların inkişaf problemləri, onların sosiallaşması və cəmiyyətə inteqrasiyası sosial elmlərdə fəal müzakirə olunan mövzulardan biridir. Bu problemlərin həlli üçün valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlara aktiv şəkildə diaqnoz, sosial uyğunlaşma və düzəliş adlı sosial texnologiya tətbiq olunur.

Tədqiqat

Internat müəssisələrində yaşayan şagirdlərinin müşayiəti prosesində sosial işçilər sosial fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək üçün lazımi şəraitin yaradılması, sosiallaşmanın uğurlu gedişi və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların cəmiyyətə normal reinteqrasiyası üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməlidirlər.

- Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial reabilitasiya modeli olaraq humanist təhsil sistemi seçilməli;
- sosial reabilitasiya vasitəsi təhsil sisteminin alt sistemlərinə inteqrasiyası şəraitində bütün pedaqoji prosesi əhatə etməli;
- müəssisə, təhsil prosesinin bütün subyektlərinin islah və inkişaf səyləri arasındakı əlaqəni həyata keçirən valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın sosial və psixofiziki inkişafının xüsusiyyətlərini düzəltmək üçün müəllim, sosial işçi, pedaqoq, psixoloq, əlavə pedaqoji heyət, tibb işçisi və uşağın özü arasında vahid bir sistem yaratmalı [1, s. 56].

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla sosial-pedaqoji işin təşkili zamanı bir sıra

ziddiyyətlər də yarana bilər. Həmin ziddiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- şagirdlərin müstəqil həyata və səmərəli işə hazırlanması, təhsil müəssisələri çərçivəsində şagirdlərin sosial uyğunlaşmasının həyata keçirilməsi prosesində pedaqoji təcrübənin real töhfəsi üçün təhsil sisteminin valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların fəaliyyətinin tam hüquqlu nəticələrinə cəmiyyətin ehtiyacının miqyası arasında;

- cəmiyyətin valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sayının artması şəraitində sosial tərbiyəsi problemlərini həll etmək ehtiyacı ilə internat məktəblərində onların həllinə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi, uşaqlarla işləmək üçün xüsusi hazırlanmış peşəkar mütəxəssislərin kifayət qədər olmaması;

- internat məktəbi məzunlarının sosial uyğunlaşmasının formalaşmasına yönəlmiş sosial və pedaqoji dəstəyin effektiv texnologiyalarına ehtiyac və onların kifayət qədər inkişaf etməməsi;

- bu kateqoriyalı uşaqların inkişafı və sosiallaşması xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilmiş valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəsi üçün sosial işçilərin xüsusi təliminə ehtiyac, sosial və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan kadrlara elmi əsaslı nəzəri və metodoloji dəstəyinin inkişaf etməməsi [2, s. 112].

Müasir cəmiyyətdə sosial uyğunlaşma və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların cəmiyyətə uğurlu integrasiyası problemi xüsusilə kəskin şəkildə ortaya çıxmışdır. Bu uşaqların cəmiyyətə uyğunlaşmasının və integrasiyasının əsasını onlara dostluq və sevgi hissi aşılamaq, qarşılıqlı yardıma hazır olmaq təşkil edir.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla işdə sosial diaqnostika və sosial profilaktika, sosial nəzarət və sosial düzəliş, sosial terapiya və sosial uyğunlaşma, sosial reabilitasiya və sosial təminat, sosial sığorta və sosial xidmət, sosial qəyyumluq və sosial yardım, sosial məsləhət və sosial müayinə, sosial qəyyumluq və sosial yenilik, sosial vasitəçilik və asketizm kimi yanaşmaları daha da aktualaşdırır. Bu göstərilənlər sosial işin əsas istiqamətləri və texnologiyaları kimi geniş tətbiq oluna bilər.

- sosial işçi valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlara işləyərkən onların davranışına və fəaliyyətinə məqsədyönlü pedaqoji təsir göstərir,

- uşaqların şəxsi xüsusiyyətlərinin və sosial-məişət şəraitinin öyrənilməsi “sosial diaqnoz” qoyulması, müsbət və mənfi təsirlərin və müxtəlif problemlərin müəyyənləşdirilməsi,

- uşaqların təşkilatı, yəni sosial və pedaqoji yardıma olan ehtiyaclarının həllində tərbiyə, plan və proqramların həyata keçirilməsinin inkişafında sosial işçilərin, müəllimlərin və könüllülərin sosial dəyərli fəaliyyətlərinin təşkili.

- proqnozlaşdırıcı və ekspert, yəni müəyyən bir mikrososiumun sosial inkişaf prosesinin proqramlaşdırılmasında, dizaynında iştirak.

- təşkilati və kommunikativ, yəni könüllü köməkçilərin sosial və pedaqoji işə daxil edilməsi. Birgə iş və istirahətin təşkili, uşaqlarla, ailələrlə işlərində müxtəlif qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması.

- qoruyucu, yəni hər bir uşağın şəxsiyyətinin hüquq və mənafeələrini qorumaq üçün mövcud hüquq normalarının arsenalından istifadə etmək.

- vasitəçi, yəni ailə, uşağın yerləşdiyi qurum və uşağın ən yaxın ətrafı arasında uşağın maraqlarına uyğun əlaqənin həyata keçirilməsi [3, s. 316-317].

İnternat tipli sosial müəssisələrin işçiləri valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları sosial himayəyə götürürlər. Qəyyumluq və qəyyumluq orqanı özləri və ya ailənin köməyi ilə həll edə bilmədikləri çətin bir həyat vəziyyətində olan ailələr üzərində sosial himayə qururlar.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların müstəqil ailə həyatına hazırlığı və ailənin dəyərinin formalaşması problemini nəzərə alaraq internat tipli müəssisələrdə islah və inkişaf işinin aşağıdakı yollarını və vasitələrini qeyd etmək lazımdır:

- həyatın təşkili - uşağı himayəyə, qohumlara, ailə tipli uşaq evinə qəyyumluq və ya himayəyə vermək mümkün deyilsə onun inkişafı üçün şərait yaratmaq lazımdır;

- mütəxəssisin mövqeyi (tərbiyəçi, sosial işçi, psixoloq) - qapalı uşaq müəssisələrinin sosial-pedagoji heyəti və şagirdləri arasındakı münasibətlər xeyirxahlığa əsaslanaraq ailəni təqlid etməməlidir;

- valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarda müstəqil ailə həyatına hazırlığın bir hissəsi kimi qohumluq münasibətlərinin formalaşması [8, s. 16].

L.İ.Yevqrafova qohum uşaqların birgə fəaliyyətini ailənin dəyərinin qəbul edilməsinə töhfə verən əsas pedaqoji amil hesab edir. Buna kömək edən fəaliyyət formalarına mütəxəssislər məktəbəqədər uşaqların böyük qardaş və bacılarla tanışlığı və qarşılıqlı əlaqəsini, qohumluq münasibətlərinin formalaşması və inkişafının baş verdiyi uşaq qohumlarının birgə fəaliyyətinin təşkili (məsələn, şagirdlərin ad günləri, birgə ekskursiyalar və mədəniyyət gəzintiləri, bazar səhər yeməyi, ailə albomlarının dizaynı, "ailə ağacı" əkilməsi və s.) daxildir. Davamlı ailə münasibətlərinin formalaşması üçün müstəqil ailə həyatına hazırlıq, ailənin dəyərinin formalaşmasının bir hissəsi kimi uşağın müsbət fərdi keçmişinin qurulması olduqca vacibdir.

Bu metodun müəllifi kimi B.C.Muxina qeyd edir ki, burada məqsəd keçmişin müsbət imicini yaratmaqla uşağa sosial-psixoloji müdafiəni təmin etmək, indiki və uzaq gələcəkdə

zehni rahatlığa nail olmaq üçün bir münasibət verməkdir [4, s. 393].

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar ilə sosial işin əsas məzmunu onların hüquqlarını qorumaq, saxlanma şəraitinə nəzarət etmək, sosial reabilitasiya və uyğunlaşma, işə düzəlməsinə və mənzillə təmin olunmasına kömək etməkdir. Bu vəzifələrin icrası qəyyumluq və qəyyumluq orqanlarına həvalə olunur. Onlara valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsi formalarının müəyyənləşdirilməsi, uçotu və seçilməsi, habelə onların saxlanması, tərbiyəsi və təhsili şərtlərinə nəzarət etmək vəzifələri verilir. Mesajı aldıkları gündən üç gün ərzində dövlət müəssisələri uşağın yaşayış şəraitini araşdırmağa, onun qorunmasını və himayəsini təmin etməyə borcludurlar. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar tərbiyə üçün ailəyə (övladlığa götürmə, qəyyumluq və ya himayəyə götürmə), bu imkan olmadıqda isə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün müvafiq müəssisələrə köçürülməlidirlər. Müasir qanunvericilik və təcrübə uşağın ehtiyaclarının ödənməsinə və sosiallaşmasına şərait yaradan tərbiyəsi üçün yerləşdirilmənin ailə formalarına daha çox üstünlük verir.

E.İ.Xolostova sosial diaqnostikanı elmdə proseslərin və hadisələrin sonrakı təhlili üçün zəruri addım hesab edir. Diaqnostika, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların davranışında müsbət dəyişikliklər üzərində işləmək üçün sosial və psixoloji vəziyyət haqqında obyektiv və etibarlı məlumat əldə etməyə imkan verir, buna görə də bu tipdən olan uşaqlarla işləyərkən düzgün diaqnoz qoymaq və həll yollarını tapmaq lazımdır. Fikrimizcə, sosial diaqnostika vəziyyətini və gələcək inkişaf meyllərini xarakterizə edən səbəb-nəticə əlaqələrini və münasibətlərini müəyyənləşdirmək, tanımaq və öyrənmək üçün sosial fenomenin öyrənilməsinin hərtərəfli bir prosesi olaraq təyin olunur. Sosial diaqnostika müsahibə, sorğu və digər üsullar kimi bir sıra empirik metodları əhatə edir. Bu üsullar, ümumiyyətlə, vəziyyəti daha yaxşı anlamağa, problemin görünüşünün səbəblərini tapmağa kömək edir. Bir proses olaraq diaqnoz bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələdə obyektə ilkin tanışlıq baş verir. Növbəti mərhələ ümumi və xüsusi diaqnostikanı əhatə edir, yəni problemlər axtarılır və dərinlən öyrənilir [9, s. 47].

Sosial uyğunlaşma da valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla sosial işin aparıcı texnologiyalarından biridir. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla sosial iş uyğunlaşmanın vacib hissəsidir. Uşağın cəmiyyətdə daha da normal sosiallaşmasını təmin etmək üçün xüsusi köməyə və xüsusi bir yanaşmaya ehtiyacı var. Həm də sosial iş bir uşağın ailəsiz yaşamasının mənfi nəticələrini minimuma endirməyə yönəlmişdir. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar ilə sosial işin əsas məzmunu onların hüquqlarının

qorunması, təşkili, saxlanma şəraitinə nəzarət, sosial reabilitasiya və uyğunlaşmadır.

Sosial işin texnologiləşdirilməsi xüsusi bir proses, düzəlişdir. Sosial düzəliş fəaliyyətində müəyyən problemlər yaşayan uşaqlara kömək etmək məqsədi daşıyır. Problemlərin qarşısının alınmasından fərqli olaraq düzəliş mənfi inkişafın qarşısını almağa deyil, onu aradan qaldırmağa, cəmiyyətdəki reallığın və davranışın qavranılmasının ümumi qəbul edilmiş modellərindən sapmaları düzəltməyə yönəldilmişdir. Buna görə islah işləri fərdin, ailənin, komandanın həyatının sosial, psixoloji, pedaqoji, ekoloji, etik və digər sahələrinə təsir göstərir. İslah fəaliyyəti cəmiyyətdə baş verən sosial prosesləri yaxşılığa doğru dəyişdirmək, mənfi təzahürlərini zəiflətmək və ya aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Düzəliş fərdin sosial vəziyyətini normallaşdırmaq, ailə və komanda daxilindəki münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün hazırlanmışdır. Müsbət düzəldici təsir sosial dəstəyə ehtiyacı olan uşağın özünə kömək prosesini aktivləşdirə bilər, problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün səylərini səfərbər edə bilər.

Sitkilov P.Y. hesab edir ki, sosial düzəliş uşaqların sosial-psixoloji vəziyyətini motivasiya, davranış modelini yaxşılığa doğru dəyişdirmək və sosial fəaliyyətdə mənfi sapmaların qarşısını almaq üçün sosial obyektə peşə təsiridir. Düzəlişin effektivlik dərəcəsi yüksək dərəcədə sosial işdə mütəxəssislərin hazırlığı ilə müəyyən edilir [7, s. 610].

Sosial düzəliş valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların vəziyyətini yaxşılığa doğru dəyişdirməyə, sosial fəaliyyətindəki mənfi sapmaları aradan qaldırmağa imkan verir. Sosial-psixoloji təsir uşaqlara ətraflarında baş verənlərə münasibətini dəyişdirməyə, səbr, anlayış, müsbətləri görmək və ona söykənmək qabiliyyətini inkişaf etdirməyə, müxtəlif fərdi və qrup sosial islah işlərini həyata keçirməyə imkan yaradır.

Uşaq evlərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarda sosiallaşma prosesi çox ciddi dəyişikliklərə məruz qalır. İnternat tipli bir uşaq müəssisəsi şəraitində uşaqların ailə tərbiyəsi tamamilə fərqlidir. Bir çox problem valideyn himayəsindən məhrum olan bir uşağın internat məktəbində qeyri-adi sosial vəziyyətindən qaynaqlanır – o, heç kimin övlədidir. Təbiətinə görə uşaqlar mütləq kimsə olmalıdır, yəni bunlar qohumluq əlaqələri ilə əlaqəli konkret insanların uşaqlarıdır. Ancaq valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar qohumluq statusunu itirirlər. Bioloji valideynlər onları tərk edib, onları sosial cəhətdən əvəz edə biləcək valideynlər isə yoxdur. Uşaq evinin müəllimlərinin öz uşaqları var. Onlara ictimai qəyyumluq edən dövlət isə qohum statusunun subyekti ola bilməz.

Hər gün demək olar ki uşaq evlərinə müxtəlif insanlar gəlir (öz şəxsi təşəbbüsləri ilə və ya humanitar təşkilatlar xətti ilə). Onlar uşaqlara hədiyyələr gətirir, gülümsəyir, xoş sözlər deyib gedirlər. Uşaqlar artıq adət ediblər ki, hamı gedir və böyük əksəriyyət bir daha qayıtmır.

Buna görə də çalışırlar heç kimə bağlanmasınlar. Onlar heç kimə etibar etmirlər. Zahirən mehriban və səmimi görünsələr də, əslində çox qapalıdırlar, özləri barədə məlumat verməyi, daxili aləmlərini açmağı sevmirlər. Emosional cəhətdən təminsizlik narahatlığı, həyacana və stressə səbəb olur. Bir tərəfdən insanlarla onların arasında yaranmış sipəri və daxili boşluğu aradan qaldırmaq istəyi, diqqət, məhəbbət və qayğı arzusu, digər tərəfdən səmimi münasibət, bağlılıq yaratmaqda acizlik onları müşayiət edir. Uşaqların bir qismi xoş keçmişlə yaşamağı, xəyallara, uydurmalara, fantaziyalara dalmağı daha üstün tuturdular. Araşdırmalar göstərir ki, uşaq evləri və internat məktəblərində yaşayan bütün uşaqlarda ev şəraitinin emosional hərarətinə, mehriban münasibətə ehtiyac duyulur. Eyni zamanda, həyacan, müdafiəsizlik, məzlumluq, düşmənçilik və ədavət hissi, aqressiya müşahidə olunur. Bütün sadalanan hallar valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosiallaşmasında qarşılaşdığı ən böyük problemlərdəndir.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial uyğunlaşma problemlərinin sosioloji təhlilinin nəzəri və metodoloji əsası kimi çıxış edən xarici sosioloqların əsərləri arasında anomiya (E. Durkheim), sapma (R. Merton), sosial hərəkətlilik (P. Sorokin) anlayışları mühüm yer tutur. Dəyişən bir cəmiyyətdə bu fenomenin səbəblərini, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların uyğunlaşma şərtlərini və imkanlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir [5, s. 37].

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların internatdan sonrakı həyata sosial uyğunlaşmasının xüsusiyyətləri və onlarla sosial işin düzgün aparılması tətbiq olunan texnologiyalardan asılıdır.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları ətraf mühitdə böyümək və ya öz fəaliyyətini fərdi inkişaf mənbələri hesabına sürətlə dəyişən həyat şəraitinə uyğunlaşmasına diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycan cəmiyyətində valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ətraf mühitdən uzaqlaşmasına, başqalarının dəyərlərini özləri kimi qəbul etməməsinə, gerçəkliyi dəyişdirməsinə səbəb olan "özünü dərk etmə" tipinə uyğunlaşmasına imkan verən şərtlər və amillər davam edərsə, fərdin inkişafının sosiopatik variantı, xüsusən də həyatın müəyyən şərtlərində fərd və dövlətin milli təhlükəsizliyi üçün yüksək sosial təhlükə riski yaradacaqdır.

Nəticə

Beləliklə, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla sosial işin düzgün aparılması və bu zaman innovativ texnologiyaların tətbiqi onların sosiallaşması prosesində qarşılaşdığı bir çox problemlərin həllinə öz töhvəsini verməklə yanaşı, həm də sosiallaşma prosesinin daha rəvan

və normal həyata keçməsinə şərait yaradar. Bu isə cəmiyyətdə sosial iş institutuna inam və etimadın artması baxımından müsbət impuls yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Афанасьева, Т.М. Завтрашние родители /ред. Сост. Э.М.ЧерепановаТекст. — М.: Педагогика Пресс, 2002. - 99 с.
2. Бобылева, И.А. Социально-педагогическая поддержка воспитанников и выпускников организаций для детей-сирот: Монография. М., БФ «Расправь крылья!», 2016, 288 с.
3. Булгакова, Л.А. Проблемы интеграции в сфере социальной помощи в дореволюционной России // Благотворительность в России: социальные и исторические исследования. СПб.: 2001. С. 313–323.
4. Грош, М. Для защиты и содействия: разработка и реализация эффективных систем социальной поддержки. Пер. с англ. М., Издательство «Весь мир», 2013, 500 с.
5. Козырева, Н.В. Роль профессионального самоопределения в социализации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Образование. Карьера. Общество. 2016, № 2 (49). С.34-38.
6. Леонтьев, А.Н. Деятельность, сознание, личность: монография. Москва, 2015, 355 с.
7. Парсонс, Т. О структуре социального действия. Изд. 2-е. М., Академический Проект, 2002, 880 с.
8. Технологии социальной работы: учебник для Вузов под ред. Жукова. М., 2017, 472 с.
9. Холостова, Е. И. Теория социальной работы. Учебник / под ред. Проф. ТЗЗ. Е.И. Холостовой. М.: Юрист, 2017. 334 с.

ISSUES IN THE SOCIAL INTEGRATION OF CHILDREN LACKING PARENTAL CUSTODY

S.A.Abbasly

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. In the article, social work with children deprived of parental care is involved in the study from different contexts. In particular, the issues of training, upbringing and

socialization of children of this type in children's institutions are investigated and the possibilities of applying innovative methods and methodologies applied in international practice in solving the problems faced by them are studied. Here, the issue of rehabilitation of children deprived of parental care, their reintegration into a healthy society, the tasks of the Institute of social work, as well as social workers in organizing their employment and leisure are indicated and the need to look for ways out of the problem is emphasized.

Keywords: socialization, integration, rehabilitation, social institution, boarding school.